

KS. JANUSZ KANIA

UWAGI NA MARGINESIE WYBRANYCH POZYCJI PIŚMIENICTWA MARTYROLOGICZNEGO W POLSCE

"Modlimy się dłonie łącząc
o pamięć otwartą jak pejzaż"¹.

Tadeusz Gajcy

W pejzażu pamięci pokoleń pozostaną na zawsze "fabryki śmierci", w których Niemcy "pracowali" - "byli organizatorami i wykonawcami zrationalizowanego do ostateczności procesu niszczenia ludzi. Byli to mistrzowie, technologowie przy piecach, chemicy przy komorach gazowych, specjaliści masowego transportu trupów, konstruktorzy wciąż nowych i nowych gmachów zagłady". Technolog zagłady "to doświadczony inżynier, którego wiedza wyrosła z trudu i wysiłków całej ludzkości, a który posługuje się nią, by mordować słabych, bezbronnych ludzi"². Oto

GOLGOTA NASZYCH CZASÓW³. NOWY WYMIAR MARTYROLOGII

Niezliczone miejsca kaźni milionów na terenie całej okupowanej Europy wypełniają Martyrologium, którego ostatnia karta nie zostanie nigdy napisana, bo dzieje męczeństwa w XX w. przerastają wyobraźnię badacza i pojemność źródła historycznego. Tworzą je akta procesów zbrodniarzy wojennych, świadectwa ofiar, materiały i publikacje komisji, różnego rodzaju placówek badawczych oraz poszczególnych historyków. To wreszcie cały obazar prozy i poezji, malarstwa, rzeźby, filmu i teatru. Rozległy pejzaż pamięci. Martyrologium Powszechne.

Jeszcze w czasie trwania wojny sporządzano i gromadzono dokumentację. Przykładowo, w sierpniu 1944 r. utworzono Polsko-Radziecką Komisję Nadzwyczajną do zbadania zbrodni, dokonanych przez Niemców na Majdanku w Lublinie. W jej skład weszli m.in.

profesorowie KUL - Białkowski i Popławski oraz infułat Kruszyński z Lublina. W r. 1945 Komisja opublikowała komunikat, mówiący o uśmierceniu "w ciągu 4-ch lat istnienia obozu unicestwienia na Majdanku [...] za pomocą masowych egzekucyj, masowego uśmiercania w komorach gazowych blisko półtora miliona osób"⁴.

Po wojnie te możliwości dokumentacyjne niepomniernie wzrosły i zostały w dużej mierze wykorzystane. Można tu wymienić choćby inicjatywę Instytutu Zachodniego w Poznaniu, który tuż po wojnie opublikował kwestionariusz o charakterze instrukcji dla piszących pamiętniki z czasów okupacji - poprzedzony uwagami ogólnymi - obejmujący 285 kwestii zgrupowanych w czternaście głównych działów⁵, z których obszerniejsze dzieliły się na poddziały. Problematyka "par excellence" kościelna /dział VII - Kościół/ ujęta jest tu w zaledwie sześciu punktach /od 194 do 199/, a mianowicie: "194. Trudności stawiane przez okupantów w wykonywaniu praktyk religijnych. 195. Zamykanie i profanowanie kościołów i cmentarzy; niszczenie i rabowanie majątku kościelnego. 196. Wywożenie księży z terenów przyłączonych do Rzeszy do Generalnej Guberni. Aresztowania księży, ich wywieżenie do obozów karnych, wykańczanie. 197. W jakiej mierze na terenach przyłączonych do Rzeszy można było korzystać z kościołów, przy których byli jeszcze księża. 198. Tajne wykonywanie funkcji kościelnych przez księży. 199. Wpływ stosowanego przez Niemców ucisku na życie religijne ludności"⁶. W rzeczywistości udział Kościoła w ogólnonarodowej obronie i cierpieniu był o wiele szerszy i wchodził jako część składowa w większość wymienionych przez kwestionariusz poznański punktów. Dla przykładu - do działu wojskowego należy zaliczyć np. służbę duchownych na posterunkach kapelanów wojskowych /partyzanckich/; w dziale politycznych mieści się pomoc udzielana Żydom ze strony duchownych diecezjalnych i zakonów; w dziale poświęconym szkolnictwu - udział kleru i zakonnic w tajnym nauczaniu itd.

Uwadze badaczy wymyka się, jak dotąd, niezwykle ciekawy problem, a mianowicie próby przedsięwzięte przez propagandę hitlerowską wykorzystywania występującego zwykle w czasach kryzysu wzmożonego zapotrzebowania na różnego rodzaju prorocstwa i przepowiednie - do urabiania polskiej opinii publicznej w duchu celów politycznych III Rzeszy. Wspomniana instrukcja poznańska sygnalizuje tylko

/w punkcie 50/ zjawisko tzw. przepowiedni, ale wyłącznie w aspekcie spodziewanego końca wojny, jako przejaw nastrojów politycznych społeczeństwa polskiego, nie wkraczając jednak w genezę sprawy: "Przewidywania co do końca wojny oparte na przesłankach rozumowych, przepowiednie ⁷. Tyle perfidnym, co prymitywnym przykładem tego rodzaju manipulacji jest publikacja jakiegoś "proroka" z urzędu propagandy, podpisującego się jako "ks. Józef Radliński"⁸. Autor ten w swoich komentarzach starał się - nieudolnie zresztą - zyskać zaufanie odwołując się do pobożności maryjnej potencjalnych odbiorców. "W nazwisku Nostradamus [właściwie De Notre Dame] ukrywa się nazwa Nasza ukochana Pani, a więc Dziewicy, Matki Bożej, Marii. Jest to również szczęśliwym znakiem prawdziwości jego proroctw. Miejmy tylko odwagę wierzyć mu, a nie pozostawi nas bez błogosławieństwa" - pisał - przedstawiając Nostradamusa /używającego atrybutów maga/ jako proroka w "aensie biblijnym". Sam autor występuje tu jako Polak patriota zatroskany o losy ojczyzny, która upadła, bo była państwem wielonarodowościowym /w tym sensie zinterpretowano obelżywe słowo "bastard", odnosząc je do Polski⁹/ - znana jeszcze z okresu przedwojennego teza propagandy hitlerowskiej¹⁰. Oczywiście Rzeczpospolita mogłaby uniknąć wojny wchodząc w układy z Niemcami¹¹. W mętym toku długich wywodów obliczonych na bezkrytycznego czytelnika starano się przemycić cały bagaż goebbelsowskiego repertuaru, m.in. przekonanie, że Niemcy to "naród orłów" i "rasa naczelna", a Rzesza to "święte państwo", "wielkie państwo pokoju" z Apokalipsy św. Jana /20,1-3/. Z kolei armia Wolnych Francuzów de Gaulle'a to po prostu "wielka banda"; do Anglii aplikowano słowa: "Lew postarzał się" i zapowiadano jej wielkie klęski. Omawiana publikacja lansuje też szczególnie ulubione twierdzenia propagandy hitlerowskiej o rozstrzygnięciu wojny na korzyść Niemiec w 1942 r., o dojściu Japończyków do Gangesu, zaangażowaniu się Hiszpanii po stronie narodowego socjalizmu, a także to, iż sprawiedliwość Boska naprawi "krzywdę wersalską". Żydzi to oczywiście "plaga Europy", bolszewizm to "Antychryst", którego czeka katastrofa w latach 1942-1944. Twórca tego elaboratu nie omieszkał podnieść zalet swoich wywodów: Rozważania nasze podobne są do drogi, prowadzącej przez cudowny ogród". Cudownie w takim "ogrodzie" mógł się czuć

wyłącznie nazista¹². Wynik tego rodzaju wysiłków mógł być w Polsce tylko znikomy; jednak próba ta wymaga odnotowania - obrazuje bowiem zasięg planowania współczesnej wojny totalnej i jej kompleksowy destrukcyjny charakter.

MARTYROLOGIUM. NIEKTÓRE TRADYCYJNE I NOWE ELEMENTY NURTU TWÓRCZOSCI MARTYROLOGICZNEJ

Hekatomba męczenników wczesnochrześcijańskich od początku miała wymowę szczególną. "Okres prześladowań za Dioklecjana tak głęboko odbił się na życiu i umysłowości Koptów, że postanowili dla użytku kościelnego przyjąć kalendarz według Bry Męczenników /Anno Martyrii/, który ma dla nich takie samo znaczenie jak i system liczenia lat od narodzenia Pana /Anno Domini/. Jako pierwszy rok tego kalendarza przyjęto pamiętną datę wstąpienia na tron Dioklecjana - rok 284"¹³. Nie spotykane zjawisko w świecie pogańskiej religii, ideologii i filozofii ma pewne odniesienia w Starym Testamencie; jego istotę stanowiło - mówiąc za św. Justynem - zawierzenie Chrystusowi do tego stopnia, by pójść na śmierć za Jego naukę. W zasadzie dopiero w chrześcijaństwie spotykamy się z terminem "marty-martyr" /świadek-męczennik/, początkowo odnoszonym do apostołów jako świadków życia i śmierci Chrystusa, od połowy II wieku oznaczającym takiego świadka, który poniósł śmierć za Chrystusa manifestując uprzednio swoją wiarę życiem i słowem, a od końca III wieku rozumiano pod tym pojęciem również tych, którzy przebyli całą drogę męczenników, aczkolwiek nie pozbawiono ich życia; wreszcie pod koniec epoki prześladowań także tzw. męczeństwo duchowe, będące wynikiem kultuwowania cnót heroicznych, stało się wystarczającym tytułem do zaliczenia w poczet męczenników. Najbardziej uniwersalną definicję męczeństwa sformułował już w okresie wczesnochrześcijańskim Orygenes /185-254/: "Każdego, który świadczy o prawdzie słowami, czynami, czy propaguje ją w jakikolwiek inny sposób, słusznie można nazwać świadkiem-męczennikiem". Odnotowuje on jednocześnie rozumienie tego pojęcia w elitarnym środowisku chrześcijan gotowych ponieść

śmierć "w obronie prawdy i cnoty", jako odnoszące się do tych, "którzy przelaniem własnej krwi dali świadectwo Bożej Tajemnicy"¹⁴.

Szczególny "znak czasu" ostatniej wojny światowej, kiedy to zbrodnicza ideologia przeszła na całej linii od teoretycznego negowania fundamentalnych zasad porządku moralnego do praktycznego zaprowadzania nowego ładu, również na odcinku życia religijnego¹⁵, stanowi Martyrologia Powszechna. W obliczu totalnej zagłady fizycznej oraz próby zniszczenia całego systemu ogólnoludzkich wartości, ranga poszczególnych ofiar "czasu pogardy" - bez względu na osobiste przekonania represjonowanych - znalazła wspólny mianownik; stąd używanie terminu "martyrologia" w odniesieniu do cierpień i męczeństwa wszystkich ofiar hitlerowskiego systemu terroru i masowej zagłady - martyrologia: narodowa, obozów koncentracyjnych, powstańcza, Żydów, więzienna itp. Tak więc gehenna naszej doby odnalazła swój pojęciowy odpowiednik w zawartości znaczeniowej tego posiadającego starożytną tradycję słowa, również w jego warstwie heroizującej, a uwzględniając wszystkie przejawy pamięci okazywane tym ofiarom, także sakralnej.

O męczeńskich losach katolickiego duchowieństwa polskiego opowiadają martyrologia oraz opracowania o pokrewnym charakterze, powstające od czasu wojny. W warstwie ideowej i w swojej wymowie moralnej nawiązują one mniej lub bardziej wyraźnie do martyrologiów Kościoła starożytnego.

Co do tych ostatnich, to z kalendarzy będących początkowo zestawieniem świąt i związanego z nimi, a istniejącego od połowy II w. zwyczaju komentowania rocznie śmierci męczenników podczas liturgii, najpóźniej do początku V w. wykształcił się typ martyrologium stanowiącego rodzaj zbioru krótkich biografii /ułożonych w porządku kalendarzowym/ uzupełnionych zwykle panegirycznym egiem /pochwałą życia i śmierci męczennika/. Wiek VIII stworzył nowy typ tzw. martyrologium historycznego, zapoczątkowany krytycznym przeredagowaniem przez Będę Czcigodnego Martyrologium Hieronima - uporządkowanego i oczyszczonego z wątpliwych danych, zaopatrzonego odtąd w informację o bazie źródłowej - rozszerzonego w następnym wieku przez diakona Florusa z Lyonu w części elogijnej¹⁶.

Jednak swoje bezpośrednie wzory mają współczesne martyrologia

w analogicznych pracach dotyczących prześladowań i męczeństwa duchowieństwa, a także wiernych Kościoła katolickiego w zaborze rosyjskim¹⁷. W obu tych okresach wśród autorów znajdują się nie tylko postronni świadkowie wydarzeń, ale i ci, którzy mieli swój udział w martyrologii poddani prześladowaniom. Nowa sytuacja doby II wojny światowej określona celami, skalą i możliwościami "techniki" zbrodni /ujętej w normatywy perspektywicznego planowania/ zyskała odbicie w formie i treści piśmiennictwa martyrologicznego. Masowy charakter przedstawianych zjawisk determinuje jego formy, skondensowany katalogowy charakter; współczesne martyrologia stanowią rodzaj opracowań naukowych. Ideą porządkującą ich strukturę nie są już względy liturgiczne, a co za tym idzie - tradycyjnie związany z nimi kalendarzowy układ biogramów; pozostała jednak nienaruszona ich podstawowa funkcja - świadectwo.

Pomimo licznych i zasadniczych różnic dzielących tak odległe od siebie w czasie i odmienne w swych uwarunkowaniach okresy prześladowań, niewątpliwie na uwagę zasługuje fakt, że we wszystkich przypadkach martyrologia religijna posiadała przynajmniej po części przyczyny natury politycznej; rząd dusz stanowił bowiem dla prześladowców centralne zagadnienie polityczne. W cesarstwie rzymskim chrześcijanie uznani zostali za przeciwników synkretycznego - opartego na wzajemnej tolerancji religijnej - ustroju państwa¹⁸. W zaborze rosyjskim likwidacja unii służyła rusyfikacyjnym celom caratu. Z kolei system terroru i masowej zagłady faszystowskich Niemiec stosowany w Polsce, wyrastając z antychrześcijańskiej natury podstawowych założeń doktryny nazizmu, wzmocniony był też dodatkowo racjami podyktowanymi specyfiką polskich warunków - chodziło mianowicie o pozbawienie narodu polskiego jednego z głównych składników elity przywódczej kraju, czyli kleru.

Od pierwszych lat okresu powojennego powstają rozliczne opracowania martyrologii polskiego duchowieństwa zarówno w skali całego kraju¹⁹, jak też w skali skromniejszej: diecezji²⁰, dekanatu²¹, regionu²², miasta²³, zakonu²⁴, instytucji²⁵, jednego lub kilku obozów koncentracyjnych²⁶, dotyczące poszczególnych osób²⁷ itp. Zainteresowanie tematyką jest duże, a coraz nowsze pozycje, kontynuujące tak liczne modele, zyskują zwykle na gruntowności. Przykładem tego jest kolejna pozycja uwieczniająca pamięć o męczeństwie

180 kapłanów diecezjalnych "Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939-1945" M. Grzybowskiego /Płock 1982/.

Istnieją też pewne odpowiedniki w literaturze niemieckiej²⁸.

PRZYPISY

¹ Fragment wiersza "Niebo zmalące w łunie, napisanego w czasie wojny /w: J. T o m a s z e w s k i. "Epizody powstania warszawskiego". Warszawa 1979 - nie paginowany album fotograficzny/.

² E. K r i g e r. "Niemiecka fabryka śmierci w Lublinie". Moskwa 1944 s. 26-27. /Wydawnictwo Literatury w Językach Obcych/.

³ Jan Paweł II podczas pielgrzymki 1979 roku w obozie koncentracyjnym Oświęcim-Brzezinka /7 VI/: "Przychodzę więc i klękam na tej Golgocie naszych czasów, na tych mogiłach w ogromnej mierze bezimiennych, jak gigantyczny grób nieznanego żołnierza".

⁴ Komunikat Polsko-Radzieckiej Komisji Nadzwyczajnej do zbadania zbrodni niemieckich dokonanych w obozie unicestwienia na Majdanku w Lublinie. Moskwa 1945 s. 29 n.; Polsko-Sowiecka Komisja na Majdanku /Komunikat "Polpressu"/. "Rzeczpospolita". Lublin 17 VIII 1944 cyt. za: K r i g e r. "Niemiecka fabryka śmierci" s. 30-31.

⁵ Są to następujące działy: I. Sprawy wojskowe. II. Sprawy polityczne. III. Sprawy prawno-ustrojowe. IV. Stosunki gospodarcze. V. Rodzina. VI. Stosunki sanitarne. VII. Kościół. VIII. Szkolnictwo. IX. Nauka. X. Literatura. XI. Teatr. XII. Sztuki plastyczne. XIII. Muzyka. XIV. Stosunki obyczajowe. Por. Instytut Zachodni. Instrukcja dla piszących pamiętniki z czasów okupacji niemieckiej opracowana przez Komisję Historyczną Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Poznań 1946.

⁶ Tamże s. 17. Przykładem kościelnej działalności dokumentacyjnej jest np. "Ankieta strat wojennych 1939-1945 diecezji włocławskiej" /w wersji dla parafii oraz klaszterów i domów zakonnych/ zredagowana przez archiwariusza kurii diecezjalnej ks. Librowskiego, rozesłana w końcu r. 1946. Według informacji jej autora wykorzystana została również - w latach 1947-1949 - w diecezjach: warszawskiej, chełmińskiej i łomżyńskiej /ABMK 36:1978 s. 387-403/.

⁷ Por. s. 9: poddział X /nastroje polityczne/, dział II /sprawy polityczne/, punkt pierwszy poddziału /kolejny 50/.

8 J. R a d l i ń s k i. "Księga losów Europy. Cudowne przepowiednie Nostradamusa z roku 1558". Adaptacja wydania holenderskiego "Voorspellingen van Nostradamus". Wydawnictwo Polskie SP /ôłka/ z O/graniczoną/ O/dpowiedzialnością/ Warszawa [1942]. Na odwrocie: "Za zgodą wydawnictwa Hygave, Stenfert Kroese and van de Zande. N.V. - Arnhem. - Wszystkie prawa zastrzeżone. NKW. - Druk - Warszawa". Wydawca zadbał więc o wszelkie pozory legalności, co w połączeniu z polskim nazwiskiem i funkcją autora miało wzbudzić zaufanie czytelnika. Wcześniej, dla celów dywersyjnych, realizowanych podczas ofensywy 1940 r. we Francji, spreparował rzekome przepowiednie Nostradamusa Walter Schellenberg, SS-Sturm-bannführer /major/, zastępca kierownika grupy /wydziału/ E /kontrwywiad, ogólne sprawy Wehrmachtu, cudzoziemcy/, Urzędu IV /Gestapo/ Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy /RSHA/. Pcr. W. S c h e l l e n b e r g. "Wspomnienia". Wrocław 1987 s. 103. O stosunku Rudolfa Heesa do prorocत्व Nostradamusa por. tamże s. 131.

9, R a d l i ń s k i, jw. s. 7, 12, 66.

10. Por. np. "Das Gottlosenmuseum bei Lublin" /Der Deutsche im Osten" 12:1939/, gdzie w odniesieniu do państwa polskiego używa się terminu "der Mozaikstaat".

11 R a d l i ń s k i, jw. s. 17. Por. A. B u l l o c k. "Hitler Studium tyranii". Wyd. 3. Warszawa 1975 s. 440-445.

12 R a d l i ń s k i, jw. s. 20, 42-43, 45-49, 57, 59-60, 63-64, 66.

13 A z i ę S. A t i y a. "Historia Kościołów wschodnich". Warszawa 1978 s. 28. Por. H. J. M a r r o u. "Od prześladowań za Dioklecjana do śmierci Grzegorza Wielkiego /303-604/. W: "Historia Kościoła". Pod red. L. J. Rogiera, A. Auberta, M. D. Knowlesa. T. 1: "Od początków do roku 600". Warszawa 1984 s. 177-340, szczególnie rozdz. X: "Życie chrześcijańskie przy końcu czwartego stulecia" § 4: "Kult męczenników" s. 240-241.

14 P. Allard. "O męczeństwie". Warszawa 1914 passim /szczególnie s. 1-29/; S. L e n g o s z. "Niektóre aspekty teologii męczeństwa w literaturze wczesnochrześcijańskiej". "Tarnowskie Studia Teologiczne" 7:1979 s. 49-73; J. D a n i ę l o u. "Od początków do końca trzeciego wieku". W: "Historia Kościoła" s. 17-176, zwłaszcza rozdz. I: "Wspólnota chrześcijańska w II wieku" § 5: "Męczeństwo" s. 108-110; K. B i h l m e y e r, H. T u c h l e. "Historia Kościoła". T. 1. Warszawa 1971 s. 82-107 /bogaty zestaw literatury w przypisach/; F. S t o p n i a k. "U źródeł chrześcijaństwa". Archeologia. Warszawa 1982 s. 20-26, 97-108, 126-132; D a n i ę l o u, rozdz. VII: "Kościół a Imperium Romanum" s. 78-88, m.in. § 2: "Kościół za panowania Antoninów"; M a n r o u, rozdz. I: "Chrześcijaństwo w przededniu wielkich prześladowań" s. 179-184; rozdz. II; "Ostatnie prześladowania i edykt tolerancyjny" s. 185-189.

15 Z. Z i e l i ń s k i. "Religia w narodowosocjalistycznej koncepcji społeczeństwa". W: Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945". Pod red. Z. Zielińskiego. Warszawa 1982 s. 11-35.

16 W i t k o w s k a. "Kalendarze - martyrologia". W: "Słow-

nik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa". Poznań 1971 s. 538-542. Por. A. B o b e r. "Acta Martyrum". Tamże s. 13-15.

17 Przykładowo podaję niektóre pozycje dotyczące obu obrzędów /łacińskiego i grekokatolickiego/, traktujące każda o obu bądź o jednym z nich: a/ "Verfolgung und Leiden der katholischen Kirche in Russland". "Mit noch ungedruckten Dokumenten". "Von einem ehemaligen russischen Staatsrath, Ritter des St. Stanislaus- und Wladimir- Ordens". Aus dem Franzosischen übersetzt von, M. Zdricher, Kaplan. Schaffhausen. 1843. b/ "La Persécution de l'Eglise en Lithuanie et particulièrement dans le diocèse de Vilna". Traduction du polonais revue et précédée d'une préface par le R. P. Lescoeur de l'Oratoire. Paris 1873; "L'Eglise Catholique en Pologne sous le gouvernement russe depuis le premier partage jusqu'à nos jours /1772-1875/". Deuxième, entièrement refondue par le P. Lescoeur Prêtre de l'Oratoire. T. 1-2. Paris 1876. c/ "Z męczeńskich dziejów Unii". Niedrukowany dotąd Pamiętnik ks. Grzegorza Micewicza z przedmową i objaśnieniami ks. W. Chotkowskiego. Poznań 1888 /odbitka z "Kuryera Poznańskiego"/; W. C h o t k o w s k i. "Dzieje zniweczenia Św. Unii na Białorusi i Litwie w świetle pamiętników Siemaszki". Kraków 1898. d/ J. P. B o j a r s k i. "Czasz Yeroną w XIX wieku pod rządem moskiewskim czyli prawdziwie neronowskie prześladowanie Unii w dyecezyi chełmskiej. Fakta zebrane przez kapłanów unickich i naocznych świadków". Lwów 1878. e/ Martyrologium ks. J. Pruszkowskiego ukazało się w kilku, o zróżnicowanej objętości, wersjach. Kolejne edycje podstawowej, a nawet jej poszczególne części /tomy/ posiadają pewne odmienności w tytułach, których ze względu na ich rozbudowaną formę w całości nie przytaczam. Skracam też tytuł trzeciego wariantu łacińskiego. Pierwsza wersja miała dwa wydania. Część 1 obejmująca lata 1864-1882 ukazała się sygnowana pseudonimem: "Martyrologium czyli Męczeństwo Unii na Podlasiu. Z wiarygodnych i autentycznych źródeł". Zebrał i napisał P. J. K. Podlasiak. Kraków 1905. Drugie jej wydanie przejrzane i powiększone miało miejsce w Lublinie w r. 1921. Część 2 obejmująca okres do r. 1915 wyszła również w Lublinie w r. 1917, z drukarni M. Kossakowskiej. W tym samym roku i miejscu w oficynie A. Rozdoby odbito zeszyt 1 tego samego tytułu, obejmujący dziesięć pierwszych rozdziałów. W r. 1921 na łamach nr 5 krakowskiego Wydawnictwa Naukowego im. papieża Benedykta XV "Polonia Sacra", redagowanego przez ks. J. Fijałka, opublikowano "Martyrologium Podlachiae in Polonia seu Sanguinolenta per rossicum regimen Unitis Catholicis Podlachiae in regno Poloniae illata vexatio /1864-1915/." Callegit atque exposuit Sac. Josephus Pruszkowski, Podlachiensis, S. Th. C. Praelatus Custos Ecclesiae Cathedralis Lublinensis, Academiae Litterarum Polonae Socius. W związku z wszczętym procesem beatyfikacyjnym męczenników podlaskich wydrukowano w r. 1922 tego autora "Ad quaestiones a Sacra Rituum Congregatione in Canonizationis Podlachiensium martyrum iudiciali processu positas, testis fidelis justissima responsa". /Typographia Poloni Status-Lublini /, a w r. 1924 "Martyrologium Podlachiae brevissimum" /Poloniae Typographia Officialis, Lublini/, zawierające m.in. odpowiedzi na pytania Kongregacji Obrzędów oraz przegląd 104 imiennych przypadków męczeństwa i śmierci ujętych w formę krótkich opisów. Następna, najkrótsza /i wierszowana/ wersja przeznaczona "dla szkół Podlasia i wiernych" to "Martyrologjum Podlasia w pieśni" /Lublin 1925/.

f/ P. K u b i c k i. "Bojownicy kapłani za sprawą Kościoła i Ojczyzny w latach 1860-1915". Cz. 1: "Dawne Królestwo Polskie". T. 1-3. Sandomierz 1933; Cz. 2: "Dawna Litwa i Białoruś". T. 1-4. Sandomierz 1936-1938; Cz. 3: "Uzupełniająca pierwsze dwie". T. 1-4. Sandomierz 1939-1940; t e n ż e. "Dwa odczyty". Sandomierz 1936. g/ Również w zaborze pruskim można wskazać na represje władz wobec księży polskich oraz fakty profanacji miejsc świętych, np. w r. 1848, Z. Z i e l i Ń s k i. "Kościół katolicki w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1848-1865. Lublin 1973 /po s. 136 mapa uwidoczniająca miejscowości, w których duchowni byli atakowani przez wojsko, aresztowani, zmuszani do ratowania się ucieczką, inwigilowani i gdzie miały miejsce rewizje/.

18 E. G i b b o n. "Zmierzch Cesarstwa Rzymskiego". Warszawa 1975 s. 60-107. Por. M a r r o u. Od prześladowań s. 182-184 /rozd. I § 2: "Późne Cesarstwo: państwo totalitarne i nowa religijność;/; D a n i é l o u. Od początków s. 78-80 /rozd. VII § 1: "Pierwsze prześladowania/."

19 W tym i następnych przypisach tego paragrafu podaję jedynie nieliczne przykłady tej twórczości. W r. 1949 ks. W. Szokdrski oddał do druku "Martyrologium duchowieństwa polskiego w latach 1939-1945". W Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych znajduje się mikrofilm /sygn. 149/ egzemplarza szczerki drukarskiej /Wrocław 1950. Wydawnictwo OO. Redemptarystów/ złożonej przez autora na przechowanie w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku /bez sygnatury/ z dosłanymi w r. 1960 przez Szokdrskiego poprawkami i uzupełnieniami /mps/; wydanie to wówczas nie ukazało się. Wyszło natomiast jako tom 11 w serii "Sacrum Poloniae Millennium: Martyrologium duchowieństwa polskiego pod okupacją niemiecką w latach 1939-1945". Rzym 1965. Należy tu wymienić przede wszystkim wielotomowe, nie zamknięte jeszcze dzieło: W. J a c e w i c z, J. W o ś. "Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945". Z. 1-4. Warszawa 1977-1978, wychodzące pod auspicjami ATK. W środowisku ATK ukazują się także, w ramach serii "Kościół katolicki na ziemiach Polski w czasie II wojny światowej", cenne zeszyty "Materiałów i studiów" pod red. ks. F. Stopniaka. Na specjalną uwagę zasługuje monumentalne założenie zainicjowane przez prof. KUL ks. Z. Zielińskiego, podejmujące zadanie ukazania panoramy całości życia religijnego w okupowanej Polsce, a więc i jego wymiaru martyrologicznego, którego pierwszy tom już się ukazał: "Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945". Warszawa 1982.

20 Już w r. 1946 wydrukowano w Lublinie broszurę ks. Z. Golińskiego: "Biskupi i kapłani Lubelszczyzny w szponach gestapo 1939-1945" /KUL Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej. Nakładem Związku Kapłańskiego "Unitas" w Lublinie/. Por. J. Z w i ą z e k. "Martyrologium kapłanów diecezji częstochowskiej w czasie II wojny światowej". CzST 4:1976 s. 185-299. Jest to, poprzedzone wstępem, składające się z trzech części opracowanie. Cz. 1: "Diecezja częstochowska w okresie II wojny światowej" /s. 191-216/. Cz. 2: "Kapłani diecezji częstochowskiej zamordowani w czasie II wojny światowej" /s. 216-288/, podaje /od s. 217/ 62 biogramy księży. Cz. 3: "Kapłani więzieni w obozach koncentracyjnych", którzy przeżyli okres II wojny światowej /s. 288-298/ - 26 biogramów. W r. 1979 S. Librowski rozpoczął publikację danych - głównie zebranych za pomocą ankiety

o stratach wojennych rozproszonych na przełomie lat 1946/47 - z historii swojej diecezji: "Materiały do dziejów diecezji włocławskiej czasu wojny 1939-1945". Seria 1 - ogólna. ABMK 38:1979 s. 189-400; 39:1979 s. 279-400. Konstrukcja pracy odwzorowuje układ Rocznika diecezji włocławskiej [na rok] 1939. Podaje też biogramy duchowieństwa diecezjalnego, w swojej większości dotkniętego represjami okupanta.

21 M. K r a j e w s k i. "Eksterminacja duchowieństwa dekanatu rypińskiego w latach II wojny światowej 1939-1945". "Miesięcznik Pastorski" 62:1977 nr 4 s. 157-160.

22 T e n ż e. "Eksterminacja duchowieństwa katolickiego Ziemi Dobrzyńskiej w latach okupacji hitlerowskiej /1939-1945/". W: "Materiały i studia". Pod red. F. Stopniaka. Z. 1-5. Warszawa 1973-1981 z. 4 s. 119-150.

23 A. B a c i ń s k i. "Martyrologia polskich kapłanów katolickich w Gdańsku w latach 1939-1945". Tamże z. 1 s. 185-205.

24 T. G l i ń s k i. "Martyrologia polskich Pallotynów". Tamże s. 207-209; M. L. J ą d r z e j c z a k. "Zgromadzenie Sióstr Wspólnej Pracy od Niepokalanej Maryi w latach wojny 1938-1945". ABMK 44:1982 s. 85-340.

25 A. J e d y n a k. "Męczeńskie dzieje Seminarium Duchownego w Tarnowie w okresie okupacji hitlerowskiej w latach 1939-1945". W: "Materiały i studia" z. 1 s. 211-226.

26 A. U r b a ń s k i. "Duchowni w Dachau". Kraków 1945. Por. E. W e i l l e r. "Die Geistlichen in Dachau". Mödling 1971; s. B i - s k u p s k i. "Księża polscy w niemieckich obozach koncentracyjnych". Londyn 1946; J ą d r z e j c z a k. "Zgromadzenie" s. 218-237.

27 W. J e z u s e k. "Męczeński koniec Arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego biskupa plockiego /1858-1941/." Płock 1947.

28. Obok zacytowanej w przyp. 26 pozycji Weilera można wskazać za E. Walewandrem"/Auswahlbibliographie zum Thema Kirche und Nationalsozialismus, zusammengestellt für das Seminar SS 1975", unter der Leitung von L. Szilas SJ - mps/: F. K l o i d t. "Verräter oder Märtyrer? Dokumente katholischer Blutzugehöriger der nationalsozialistischen Kirchenverfolgung geben Antwort". Düsseldorf 1962, B. K e m - p n e n. "Priester von Hitlers Tribunalen". München 1966, J. G o t - t s c h a l k. "Breslauer Diözesanpriester im Konzentrationslager Dachau 1940-1945". "Archiv für schlesische Kirchengeschichte" 25: 1967 s. 298-305. Inne podaje praca zbiorowa pod red. K. Gotto i K. Reppena w przekładzie Z. Zielińskiego pt. "Kościół, katolicy i narodowy socjalizm". Warszawa 1983.

RANDEMERKUNGEN ZU AUSGEWÄHLTEN POSTEN
DES MARTYRIOLOGISCHEN SCHRIFTTUMS IN POLEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Angesichts der totalen physischen Vernichtung und des Versuchs der Zerstörung des ganzen Systems allgemeinemenschlicher Werte fand der Rang der einzelnen Opfer des 2. Weltkrieges - unabhängig von den persönlichen Überzeugungen der Repressionierten - einen gemeinsamen Nenner. So wird der Begriff "Martyriologie" in Bezug auf die Leiden und den Tod aller Opfer des Terrorsystems und der Massenvernichtung verwendet. Wir sprechen von der nationalen Martyriologie, der Martyriologie der Konzentrationslager, der des Aufstandes, der Juden, der Gefängnisse usw. So fand die Gehenna unserer Zeit also ihr begriffliches Äquivalent im Bedeutungsinhalt dieses eine aus dem Altertum stammende Tradition besitzenden Wortes sowie in seiner heroischen Schicht. Es berücksichtigt alle Formen der Erinnerung an diese Opfer, auch die sakrale.

Von den Märtyrerschicksalen der polnischen katholischen Geistlichkeit berichten die Martyrologien und Arbeiten verwandten Charakters, die seit dem Krieg entstanden sind. In ihrer ideellen Schicht und in ihrer sittlichen Beredtheit knüpfen sie mehr oder weniger deutlich an die Martyriologien der Alten Kirche an, und unmittelbare Muster besitzen sie in analogen Arbeiten über die Verfolgungen und das Märtyrertum der Geistlichkeit und auch von Gläubigen der katholischen Kirche im russischen Teilungsgebiet Polens /19.-20. Jahrhundert/. Die neue Situation der Zeit des letzten Krieges, bestimmt durch die Ziele, das Ausmass und die Möglichkeiten der "Technik" des Verbrechens /in den Normativen der Perspektivplanung/, spiegelt sich in der Form und im Inhalt des martyriologischen Schrifttums wider. Der Massencharakter der vorgestellten Phänomene determiniert die Form, den kondensierten Katalogcharakter. Die zeitgenössischen Martyrologien bilden eine Art wissenschaftlichen Ausarbeitungen. Die ihre Struktur Idee sind keine liturgischen Rücksichten mehr. Demzufolge entfällt die traditionell damit verbundene kalendermässige Anordnung der Biogramme. Aber ihre Grundfunktion, das Zeugnis, blieb unangetastet. In ihrer gegenwärtigen Gestalt ähneln die Martyrologien meistens biobibliographischen Wörterbüchern.

Seit den ersten Nachkriegsjahren sind zahlreiche derartige Arbeiten zum Thema des Märtyrertums des polnischen Klerus entstanden sowohl auf der Ebene des ganzen Landes als auch auf bescheidenerer Skala. Der vorliegende Artikel beschäftigt sich dem Diözesanmartyrologium, hauptsächlich unter dem Gesichtspunkt einiger Implikationen, die die einem zeitgenössischen Martyrologium eigenen spezifischen meritorischen Probleme mit sich bringen, sowie mit den quantitativen Parametern des Themas - sowohl für die konzeptionelle Seite und Methode einer derartigen Publikation als auch für die traditionelle Begriffsbasis in diesem Bereich.

Durch ihre "elogium de martiribus" erfüllen die polnischen

Martyrologien die Mission eines besonderen Apostolats, indem sie in den Blutkreislauf der wissenschaftlichen Forschungen und Er-rungenschaften und dadurch in das universelle Wissen der Mensch-heit einfließen. Mit ihrem Zeugnis von Christus und seiner Kir-che erreichen sie selbst die abgeschlossensten Milieus.